«Сучасні технології синтезу нанодисперсних порошків для матеріалів та виробів конструкційного, функціонального і біомедичного призначення»
(автори Рагуля А.В., Васильків О.О., Уварова І.В., Куліков Л.М., Іващенко О.А., Притула І.М., Малюкін Ю.В., Масалов А.О., Константінова Т.Є., Даніленко І.А.),
яка висунута ІПМ НАН України на конкурс для присудження Державної премії України в галузі науки і техніки за 2015 р.

Метою роботи є започаткування наноіндустрії в Україні шляхом розробки й застосування дослідно-промислових і лабораторних технологій виробництва нанорозмірних порошків різних речовин і призначення, а також технологій отримання з цих порошків виробів пасивної електроніки, конструкційної кераміки, матеріалів лазерної техніки, імплантатів та біомедичних засобів і носіїв ліків.

Нанопорошки є на сьогодні найважливішим високотехнологічним продуктом, потрібним для виробництва широкої гами наноструктурних матеріалів і виробів, що мають визначні характеристики. У промислово розвинених країнах **нанотехнології** стали головним фактором глобального науково-технічного прогресу: так, вже розроблено чимало технологій практично поставленого на потік отримання нанопорошків різних матеріалів загальним обсягом 270 тис. тон (із перспективою зростання цього показника до 1,6 млн. тон на рік у 2020 р.). Водночас, в Україні нанотехнології ще не визначають її економічний розвиток, і цей стан потрібно швидко змінювати.

Робота в цілому вирішує комплексну науково-технічну проблему отримання нанодисперсних порошків різних хімічних сполук і фаз, які мають високий попит у світі і формують сегмент ринку, що швидко розвивається (приріст – понад 10% на рік), дозволяючи в багато разів диверсифікувати високотехнологічну продукцію України і підвищити конкурентоздатність продукції як традиційних, так і новітніх галузей промисловості нашої держави.

Зокрема, **конкурентними перевагами роботи** є те, що:

- розроблено технології синтезу нанопорошків, які **є принципово новими** і не мають аналогів у світі, причому характеристики кінцевої продукції перебувають на рівні світових, а деякі з них навіть їх перевищують;
- вартість нанопорошків, що виробляються за цими технологіями, суттєво нижча за вартість конкурентних аналогів на світовому ринку – що, в свою чергу, дозволяє вирішити проблему рентабельності виробів із нанопорошків;
- авторські технології базуються на використанні вітчизняної природної сировини, що, в свою чергу, є одним із безпосередніх вагомих чинників подальшого ефективного розвитку власної сировинної бази промисловості нашої держави;

- авторські нанопорошки високої якості та широкої палітри дозволяють диверсифікувати виробництво у різних галузях вітчизняної промисловості за широким спектром номенклатури продукції, отриманої з цих порошків;
- авторські дослідно-промислові технології виробництва тонкої технічної та медичної керамік мають властивості, які суттєво перевершують існуючі аналоги;
- забезпечується організація нових робочих місць високого рівня кваліфікації (так, на сьогодні вже працює декілька пілотних виробництв оксидних нанопорошків і виготовленої на їх основі продукції);
- представлені авторські розробки здатні суттєво посприяти підйомові української промисловості на якісно новий рівень та зміні структури промисловості країни – за рахунок виготовлення власної високотехнологічної і конкурентоспроможної продукції (з можливістю її експорту за кордон);
- розроблені технології і якість нанопорошків вже стали об'єктом залучення вітчизняних і зарубіжних інвестицій (зокрема, створено Українську старт-ап компанію «ТОВ НАНОТЕХЦЕНТР») та заслужили довіру споживачів. Ці технології та продукти на сьогодні вже широко відомі як у нашій державі, так і за її межами;
- результати авторських робіт знайшли відображення у численних вітчизняних та зарубіжних публікаціях і підтримані фінансуванням з боку авторитетних світових фондів у вигляді грантів, спільних проектів (тобто прямих закордонних інвестицій у вітчизняну наноіндустрію);
- результати робіт є частиною кандидатських і докторських дисертацій як авторів роботи, так і цілої низки їхніх учнів, а дані про створені авторами технології увійшли до навчальних курсів національних технічних університетів, впливаючи, тим самим, на підготовку перспективних кадрів для потреб вітчизняної наноіндустрії.

Усі наведені показники конкурентоздатності роботи свідчать про системний підхід, який використано авторами для розв'язання окресленого вище спектру комплексних проблем.

При цьому наукова новизна роботи полягає у: 1) створенні наукових основ синтезу нанопорошків широкого кола неорганічних сполук у процесах із контрольованою швидкістю проходження хімічних реакцій; 2) формуванні наночастинок оксидних матеріалів у процесі співосадження з розчинів при обробці ультразвуком та імпульсним магнітним полем (що, в свою чергу, вирішує проблему деагломерації); 3) синтезі нанопорошків простих і складних мультикатіонних оксидних фаз в умовах контрольованого нановибуху попередньо створених нанореакторів; 4) синтезі та інтенсивній механічній обробці (з подальшим низькотемпературним синтезом) і окремих тугоплавких сполук, і твердих розчинів на їх основі; 5) низькотемпературному хімічному осадженні з парової фази (CVD) та активації процесів інтеркаляції при отриманні графеноподібних дихалькогенідів; 6) направленій, завдяки наночастинкам, доставці ліків та люмінесцентних маркерів нового покоління у біології й медицині.

Синтез нанодисперсних порошків простих та складних оксидних фаз в умовах із контрольованою швидкістю перетворення нестійких прекурсорів

(А.В. Рагуля, ІПМ НАН України, м. Київ)

Науковою основою методу є встановлення закономірностей і вивчення конкурентних процесів утворення і росту зародків нової фази, що надає можливість керувати обома термічно активованими процесами, які відбуваються паралельно, шляхом зміни їх кінетику через швидкість нагріву.

Розроблено дослідно-промислові технології безперервного синтезу нанопорошків оксидів (у т.ч. складних), нітридів, карбідів та інших тугоплавких фаз методом розкладання нестійких сполук в умовах використання авторського устаткування – градієнтних обертових печей. Прикладами є авторські нанокристалічні порошки оксидів (із розміром частинок від 6 до 40 нм) функціональних матеріалів $BaTiO_3$, $Ba_{1-x}Ca_xTi_{1-y}(Y, Nb, Fe)_yO_3$, TiO_2 (анатаз), ферити, (1÷8 мол.%Y_2O_3)ZrO_2, TiN, TiCN, BN, AlN, Si_3N_4, SiC.

В ІПМ НАН України вже розроблено і виготовлено устаткування для дослідно-промислового виробництва нанопорошку титанату барію (потенційна потужність – до 25 т на рік) і створено виробничу ділянку. Технологію синтезу нанодисперсного порошку TiO_2 перевірено на потужностях Солікамського дослідного металургійного заводу в 2007 р.

- **Спроектовано** потужності напівавтоматичного заводу для виробництва нанопорошків (з орієнтовними промисловою площею 3000 м^2 і потужністю 360 тонн/рік), що міститиме зони: виробництва; підготовки виробництва; адміністративно-лабораторну.

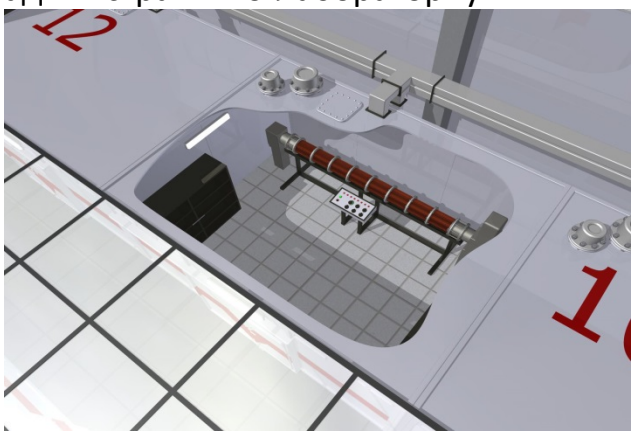

Чистий бокс з обертовим реактором всередині (проект)

Загальний вигляд виробничого корпусу напівавтоматичного заводу для синтезу нанопорошків (проект)

Синтез наночастинок
Технології отримання нанопорошків з української сировини

Обертова піч безперервної дії для синтезу нанопорошків $BaTiO_3$ та ін. оксидів

25–30 тон/рік

(світовий ринок – $0,7 млрд.)

$BaTiO_3$, TiO_2, ZrO_2 .....

15–30 нм

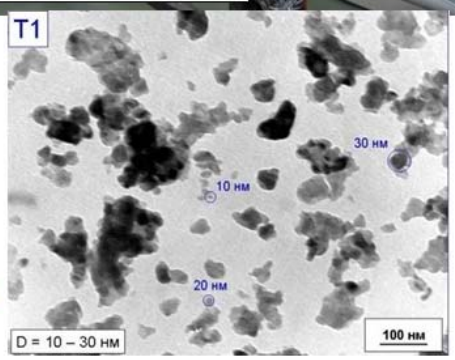

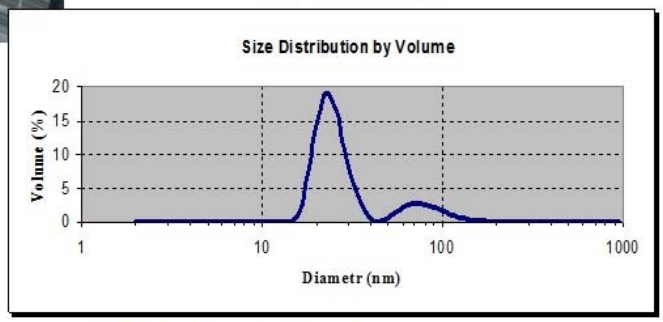

ІПМ ім. І.М. Францевича

Багатошарові керамічні конденсатори з нанопорошків титанату барію і нікелю власного виробництва

Ni-$BaTiO_3$ БШКК (1нФ-3мкФ)

- 0402 серія конденсаторів (розмір: 1.5 мм x 0.75мм x 0.75мм, с 300 шарами діелектрику товщиною 0.2мкм і шарами Ni електродів товщиною 0.3мкм.
- X7R-тип діелектрику (варіація ємності ±15% у діапазоні температур -55+120 °C).

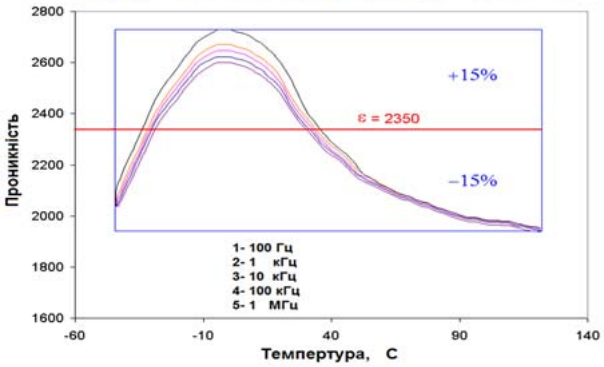

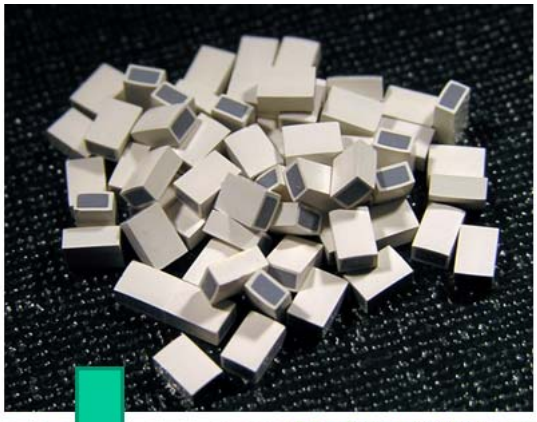

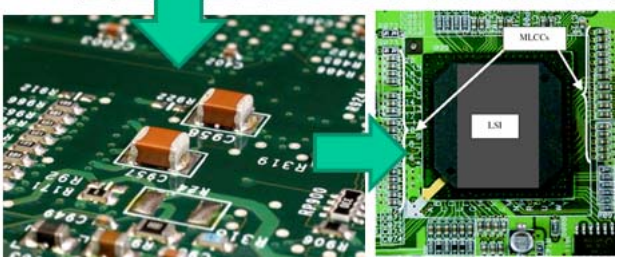

Дослідно-промислові технології та дільниця хімічного синтезу нанопорошків оксидів із розміром частинок 10–40 нм

(Т.Є. Константінова, І.А. Даніленко, ДонФТІ НАН України, м.Київ)

- **Науковою основою методу** є вивчення процесів формування оксидів із водного розчину солей та фундаментальні знання в галузі механізмів формування наночастинок у випадку спільного осадження, яке суттєво відрізняється від того, що наявне як у твердих, так і рідких розчинах.
- **Розроблено** хімічний метод синтезу, до якого включено низку оптимізованих за параметрами фізичних дій (ультразвук, імпульсне магнітне поле та НВЧ-обробка), наявних ще до утворення кристалів. Цей метод забезпечує одержання нанопорошків із характеристиками на рівні світових аналогів і навіть вищими за них.

  Технологія одержання нанопорошків базується на методі спільного осадження, який у підсумку дає досить широкий діапазон розмірів, жорсткі агломерати та нестабільний фазовий склад. У розробленій технології реалізуються нові механізми: на першому етапі йдуть колективна кристалізація агрегатів частинок та розпад полімеризованої матриці аморфного гідроксиду, що призводять до зменшення розміру частинок; на другому – відбувається зорієнтоване зростання частинок (тобто мають місце дискретний або ж квантований механізми їх росту); на третьому – проходить об'єднання частинок (за рахунок дифузії кисню без утворення перешийків); на четвертому – відбувається дифузійне зростання за участю катіонів та аніонів (у низькотемпературному діапазоні спікання).

Технологія забезпечує:

- м`які агломерати
- заданий розмір частинок (5-50 нм)
- вузький розподіл частинок за розмірами
- заданий фазовий і хімічний склад

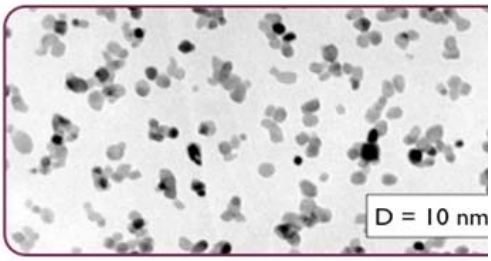

<u>Технологія синтезу зносостійких нанокомпозитів із керамічною матрицею для нафтогазових насосів та вузлів тертя</u>

Науковою основою методу є визначення та опрацювання всієї послідовності технологічних прийомів, необхідних для виготовлення стійких до зносу та деградації в агресивних середовищах нанокомпозиційних керамічних виробів.

Розроблено технологічні прийоми виготовлення зносостійких керамічних виробів (із максимальним використанням української сировини) та виготовлено нанокомпозиційні порошки на основі діоксиду цирконію.

Проведено: компактування заготовок одноосьовим та гідростатичним тисками; виготовлення (у т.ч. із використанням CAD/CAM) вищезгаданих виробів із близькою до кінцевої формою; їх подальше спікання, покликані мінімізувати кінцеву обробку.

Завдяки використанню нового методу введення домішок для систем **ZrO_2–3%Y_2O_3–n%Al_2O_3** та **ZrO_2–3%Y_2O_3–n%NiO** отримано композиційні структури змішаного «інтер-інтра» типу, що призвело до суттєвого підвищення частки транскристалітного руйнування та підвищення тріщиностійкості на 80–100% (порівняно з базовою системою **ZrO_2–3%Y_2O_3**).

Прикладами є плунжери шахтних гідронасосів; сопла для сипких тіл, рідин та газів; елементи медичних протезів; хімічно-стійка запірна арматура; компоненти паливних елементів тощо.

Технології синтезу тугоплавких сполук

(І.В. Уварова, ІПМ НАН України, м. Київ)

Науковою основою методів є встановлення механізмів реакцій механосинтезу і механоактивації з подальшим низькотемпературним твердофазним синтезом, що сприяє збільшенню дефектності реагентів і тим самим зміщує початок і подальше проходження реакцій хімічної взаємодії в область знижених температур.

Розроблено технології механосинтезу та попередньої механоактивації з подальшим низькотемпературним твердофазним синтезом, потрібні для одержання нанорозмірних порошків тугоплавких сполук силіцидів, карбідів, боридів і твердих розчинів на їх основі. **Отримано** дослідні партії, надалі використані для нанесення цілої низки електролітичних композиційних, гальванофоретичних та гальваноплазмових покриттів, необхідних, зокрема, для ремонту і відновлення цілої низки деталей авіаційної техніки на профільних вітчизняних заводах тощо.

Приклади: нанорозмірні порошки Mo_2C, CrB_2, Cr_3C_2, WC, $Mo_xCr_{1-x}Si_2$, $(Cr_{0,96}Ta_{0,04})Si_2$, $Mo_xCr_yTa_zSi_2$, $(Mo_{0,94}Re_{06})Si_2$, $(Cr_{0,96}Re_{0,04})Si_2$ та (Cr,Ti)C, а також композиційні електролітичні покриття Ni–B та гальванофоретичні покриття КЕП–Ni–B+ФП-Mo_2C.

Нанотехнології графеноподібних дихалькогенідів молібдену, вольфраму і ніобію та їх інтеркаляційних нанофаз

(Л.М. Куліков, ІПМ НАН України, м. Київ)

Науковою основою методу є систематичні дослідження з нанохімії, нанотехнологій і наноструктурного матеріалознавства порошків двовимірних (2D) графеноподібних дихалькогенідів *d*-перехідних металів.

Розроблено механізми: направленого синтезу графеноподібних наночастинок дихалькогенідів *d*-перехідних металів шляхом мікромеханічного розшарування (MoS_2); молекулярно-променевої епітаксії (MoS_2; $MoSe_2$); використання розчинних методів (колоїдні розчини у різних органічних розчинниках, MoS_2, WS_2, $MoSe_2$, WSe_2, TaS_2, $NbSe_2$) та реакції інтеркаляції літієм з подальшою обробкою інтеркалатів водою (2H–MoS_2, *n*-бутиллітій; Li_xMoS_2 ($0 < x \leq 1$) та CVD (розкладання тіомолібдату амонію в парах сірки; взаємодія MoO_3 з парою S чи H_2S у потоці інертного газу-носія).

Можливе застосування 2D-наноматеріалів на основі графеноподібних дихалькогенідів *d*-перехідних металів у: твердих наномастилах; наноматеріалах для перетворювачів енергії; воденьвмісних наноматеріалах і водневих сенсорах (у водневій енергетиці); «наноброні»; фотокаталізі на напівпровідникових наночастинках тощо.

Триботехнічні характеристики бентонітових мастил

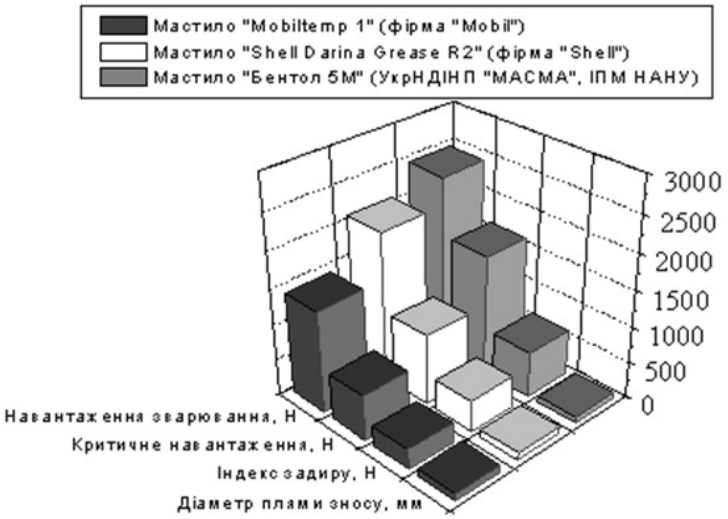

Добавки графеноподібних наночастинок 2H-MoS_2 до модельних зразків високотемпературних комплексно-кальцієвих, комплексно-літієвих та бентонітових мастил поліпшують їх змащувальні характеристики при незначних змінах реологічних та фізико-хімічних властивостей. На підставі лабораторних та стендових випробувань збільшених зразків та дослідних партій високотемпературних мастил з графеноподібними частинками дисульфіду молібдену підтверджено позитивний вплив зазначених функціональних додатків на змащувальні властивості мастил.

Функціональна нанокераміка

(О.О. Васильків, ІПМ НАН України, м. Київ)

Науковою основою методу є концепція наноінженерії нанопорошків однорідних мультикатіонних оксидних нанорозмірних порошків, які отримують шляхом «збірки» мікро- і нанореакторів та в умовах їх контрольованого нановибуху або ж сонохімічного перетворення.

Розроблено: технології отримання нанопорошків для нанокомпозитів, і зокрема діоксид-цирконієвих нанорозмірних порошків, оксиду ітрію, нанокомпозитів платини, паладію та золота з тетрагональним діоксидом цирконію, кубічного діоксиду цирконію, оксиду церію, твердого розчину оксиду гадолінію в оксиді церію, чотириметалевого оксиду $LaSrGaMgO_{3-x}$ (із заданими оптимальними характеристиками та властивостями), **в режимі нановибуху** для подальшого використання в: іонних провідниках; високотемпературних надпровідниках; кисневих датчиках для транспортних засобів тощо.

Вперше доведено й ефективність розробленого методу нановибухової кальцинації/деагломерування нанорозмірних порошків мультиметалевих оксидів та металокерамічних нанокомпозитів. Розроблено та **реалізовано** також методику сонохімічного синтезу/вживлення нанокристалітів Pt, Pd та Au на поверхню та в об'єм матричних керамічних наноагрегатів (носіїв).

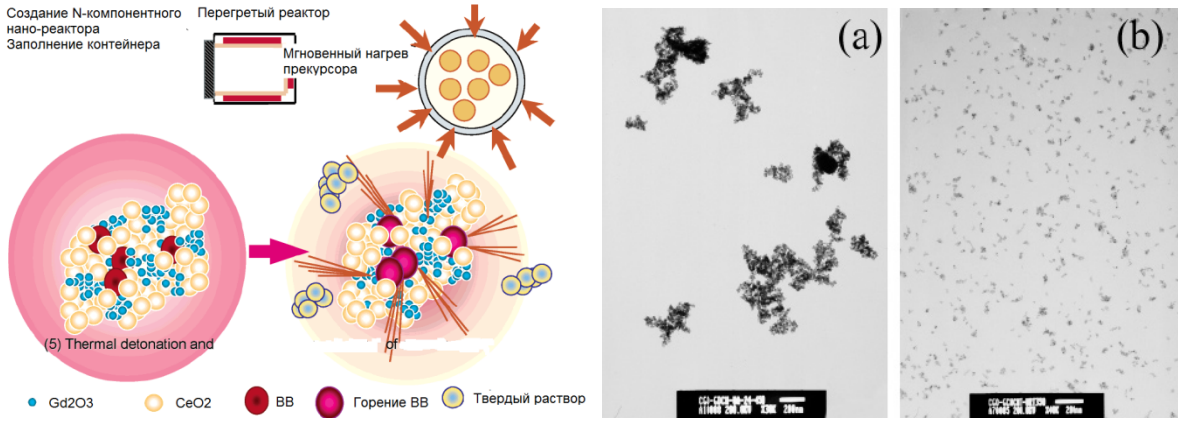

Схема вибухового синтезу в нанореакторі і зображення нанопорошків

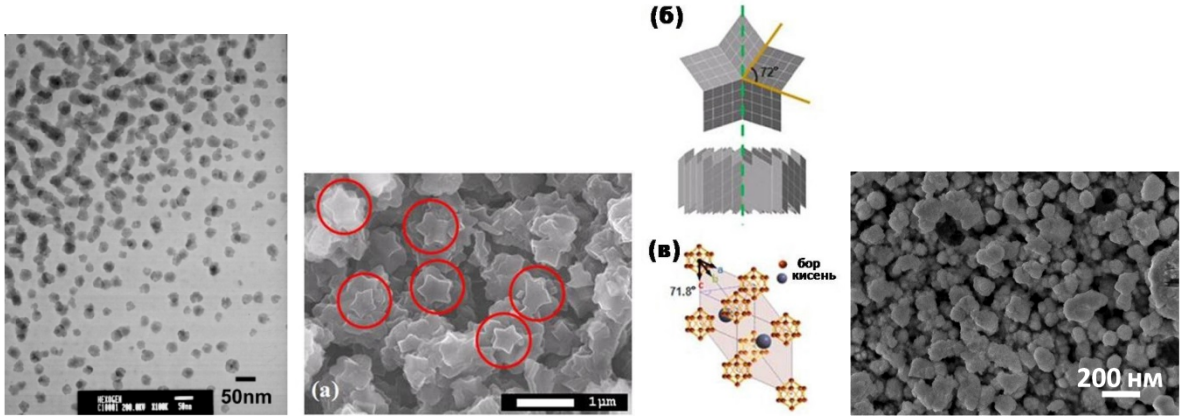

ТЕМ-зображення наночастинок $Ce_{0,8}Gd_{0,2}O_{2-x}$ $La_{0,8}Sr_{0,2}Ga_{0,85}Mg_{0,15}O_x$ і B_6O (зірочки)

Монокристали КДР з інкорпорованими нанокристалами TiO_2 (КДР:TiO_2)

(І.М. Притула, НТК «Інститут монокристалів» НАН України, м. Харків)

Науковою основою методу є комплексне дослідження структури, оптичних, нелінійно-оптичних і міцнісних властивостей композиційних систем КДР:TiO_2.
Розроблено нові ефективні нелінійно-оптичні середовища на основі діелектричної матриці КДР з інкорпорованими наночастинками та вивчено закономірності впливу наночастинок TiO_2 на функціональні властивості монокристалу КДР.
Визначено оптимальні умови кристалізації, що забезпечують отримання композиційного матеріалу КДР:TiO_2 із впорядкованим розподілом наночастинок в об'ємі матриці. Для композиційної нелінійно-оптичної системи КДР:TiO_2 **зафіксовано** збільшення ефективності генерації другої гармоніки в 1,7 разу відносно до чистого КДР. Проаналізовано механізм входження наночастинок TiO_2 в кристал і характер їх взаємодії з кристалічною матрицею. Експериментально **доведено**, що переважаючий захват наночастинок пірамідальними секторами росту кристалу зумовлений адсорбцією на їх поверхні фосфат-іонів $H_2PO_4^-$, HPO_4^{2-}.

Нове нелінійно-оптичне середовище на основі кристалів дигідрофосфату калію з інкорпорованими нанокристалами діоксиду титану

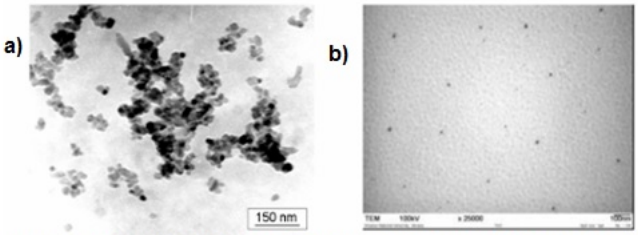

Електронно-мікроскопічне синтезованих нанокристалів TiO_2 (a); зображення нанокристалів TiO_2 після розчинення кристалів KDP:TiO_2 (b), нанокристали TiO_2 синтезовані у ДонФТІ НАНУ

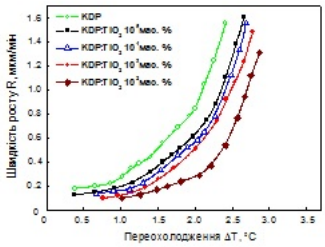

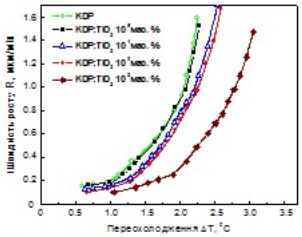

Залежність швидкості росту секторів {101} (a) та {100} (b) кристалів KDP та KDP:TiO_2 від переохолодження

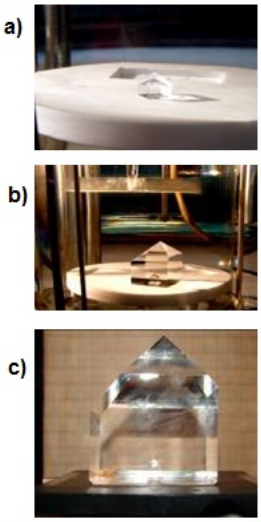

Процес вирощування кристалів та KDP:TiO_2 – (a) затравка, (b) рост кристалу у кристалізаторі, (c) вирощений кристал KDP:TiO_2

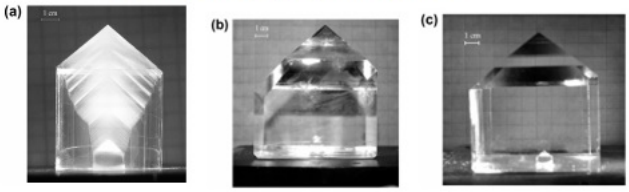

Кристали KDP:TiO_2, вирощені при концентрації наночастинок TiO_2: 10^{-3} мас. % (a), 10^{-4} мас. % (b), 10^{-5} мас. % (c))

Концентрація TiO_2 у розчині, мас.%	Концентрація TiO_2 в кристалле, мас.%
10^{-4}	$1 \cdot 10^{-4}$
10^{-3}	$9 \cdot 10^{-4}$

Носії для спрямованої доставки ліків

(І.В. Уварова, О.А. Іващенко, ІПМ НАН України, м. Київ)

Науковою основою методу є дослідження процесів адсорбції та контрольованого виділення лікарських речовин у різноманітні модельні середовища організму людини (лікар має знати, скільки ліків виділиться зі створених композиційних матеріалів й протягом якого часу це відбуватиметься).

Розроблено: композиційні матеріали на основі гідроксиапатиту (ГАП) з адсорбованими ліками (рифампіцин та ципрофлоксацин), причому як без, так і з такими добавками срібла, що мають антибактеріальну, протилєпрозну та антитуберкульозну дію.

Проведено: попередню деагломерацію порошків перед адсорбційним закріпленням ліків, необхідну для рівномірного розподілу ліків поверхнею порошку. Як результат, було **одержано** однорідний композиційний матеріал.

Порошки ГАП: вихідний та після обробки низькоенергетичним ультразвуком у спирті

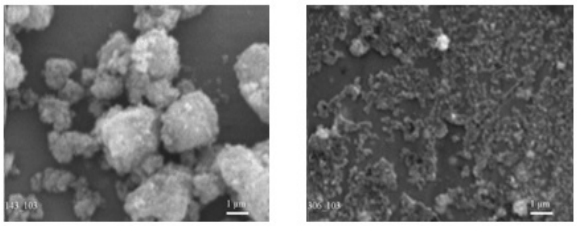

Порошок ГАП+Ag: вихідний та після обробки ультразвуком у середовищі етанолу на «УЗДН-А»

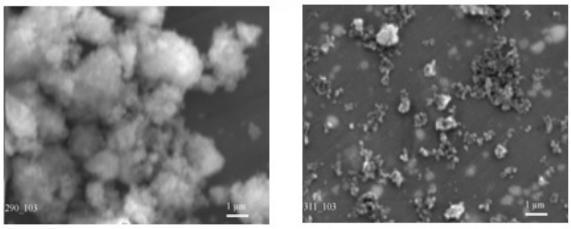

Антимікробна активність навантажених ципрофлоксацином ГАП та ГАП+Ag стосовно стандартних штамів культур *Staphylococcus aureus*, *Pseudomonas aeruginosa* та *Escherichia coli*

Протимікробна активність ГАП та ГАП+Ag щодо стандартних штамів культур *Staphylococcus aureus*, *Pseudomonas aeruginosa* та *Escherichia coli*

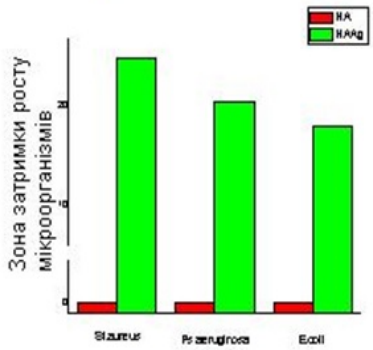

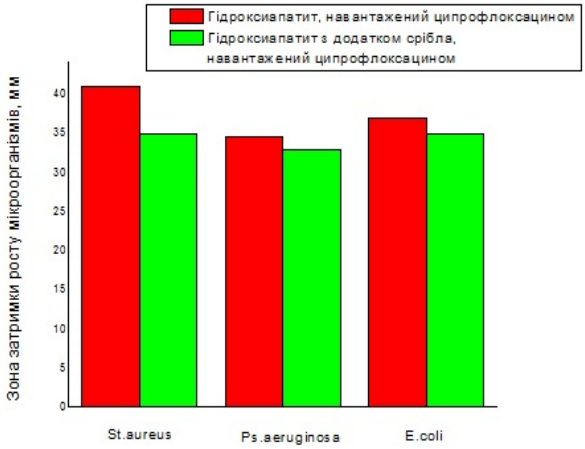

Сучасні композиційні матеріали на основі неорганічних та органіко-неорганічних сполук для застосування в люмінесцентній, сцинтиляційній та освітлювальній техніці, а також моніторингу молекулярних подій у живих клітинах

(Ю.В. Малюкін, А.А. Масалов, ІСМА НАН України, м. Харків)

Науковою основою методу є дослідження фундаментальних процесів формування електронних станів у нанокомпозитах.

Розроблено: нові композиційні матеріали на основі високопористих наноструктурованих ксерогелей та органічних сцинтиляторів; оригінальні методики синтезу водних колоїдних розчинів оксидних нанокристалів, що дозволяють отримувати частинки різних розмірів (від 1 до 300 нм) та факторів форми (від 1 до 15); біосумісні колоїдні розчини гібридних органіко-неорганічних матеріалів на основі оксидних наночастинок та органічних барвників; лабораторну технологію виробництва нанопорошків люмінофорів і лазерних матриць, яка дозволяє прецизійно контролювати концентрацію активних домішок і форму наночастинок розміром 15–60 нм, а також процес отримання люмінесцентних наноструктурованих матеріалів на основі широкозонних активованих діелектриків – для застосування у біомедичній галузі в якості люмінесцентних маркерів нового покоління.

Досліджено: люмінесцентні та сцинтиляційні властивості одержаних матеріалів.

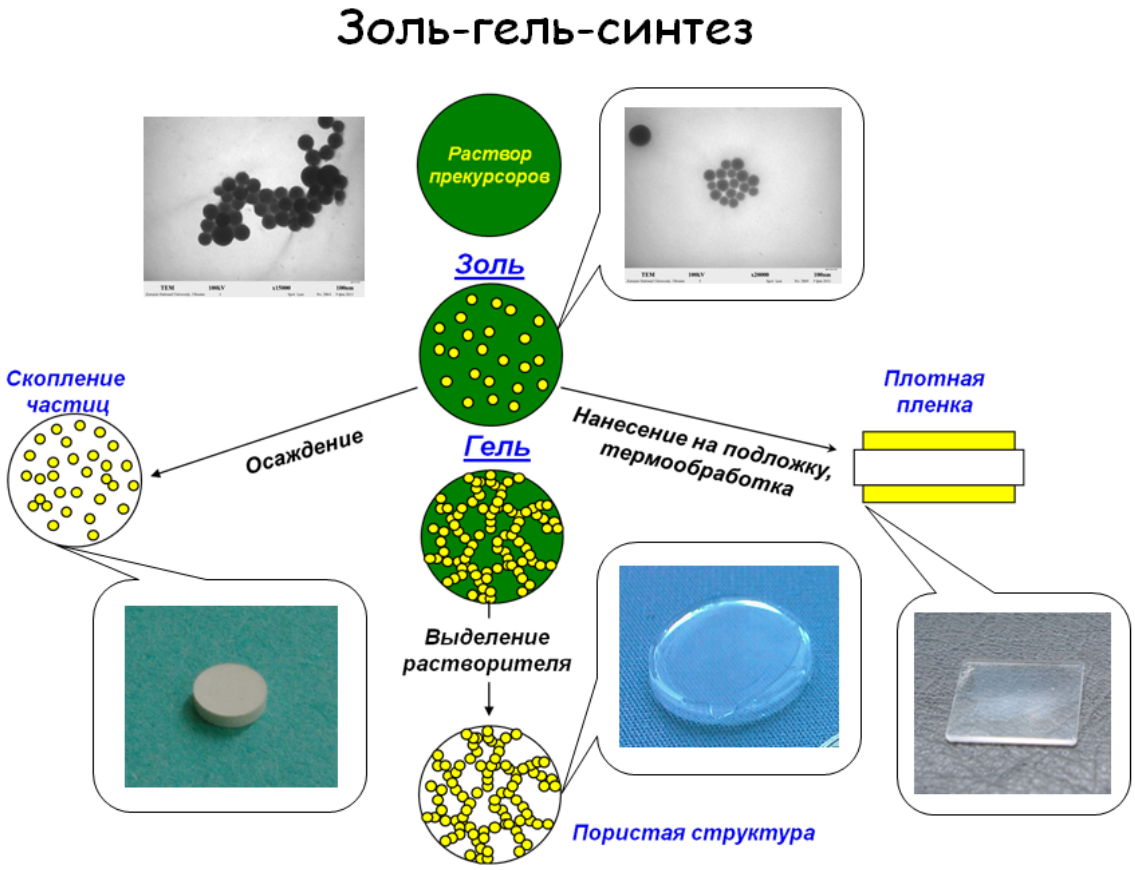

Гібридні органіко-неорганічні матеріали

Зовнішній вигляд колоїдних розчинів нанокристалів $nReVO4:Eu^{3+}$ (Re = Y, Gd, La) з органічними барвниками

ПЕМ зображення комплексу «наночастинки–барвник JC-1»

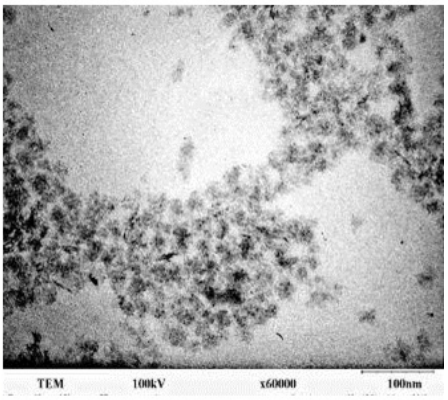

Спектри поглинання органіко-неорганічних матеріалів

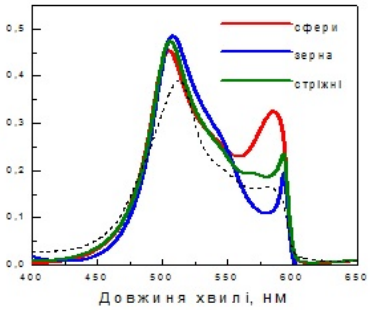

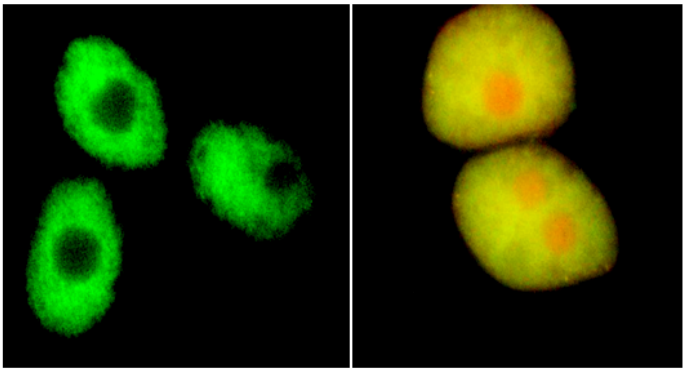

Селективне накопичення нанокристалів в клітинах і клітинних органелах. Акумуляція нанокристалів $YVO_4:Eu^{3+}$ в ядрах гепатоцитів. Автофлуоресценція клітин (ліворуч), флюоресценція після інкубації клітин з наночастинками (праворуч)

Флуоресцентне зображення накопичення нанокристалів в стовбурових клітинах кісткового мозку (ліворуч) і стовбурових ракових клітинах аденокарциноми Ерліха (праворуч)

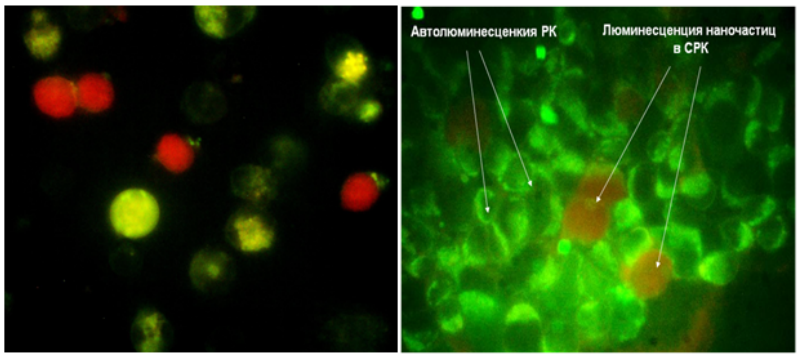

Таким чином, можна стверджувати, що вперше в Україні започатковано принципово нову для України галузь сучасної індустрії, що базується на виробництві нанопорошків, світовий ринок яких зараз складає мільярди доларів і швидко розвивається.

Вперше (причому не лише в Україні, а й у світі в цілому) в одному циклі робіт запропоновано як технології одержання нанопорошків, так і їх подальшого застосування у виробах конструкційного, функціонального та біомедичного призначення.

Також у рамках економічного розділу роботи проведено всебічний аналіз світового сегменту нанопорошків тугоплавких сполук на предмет визначення **ерспектив розвитку** цього сегменту ринку та місця на ньому вітчизняних (і зокрема власних авторських) нанотехнологій.

Загалом у роботі успішно вирішено цілу низку ключових завдань у рамках розв'язання комплексної науково-технічної проблеми – створення базових сучасних конкурентоздатних нанотехнологій і формування практичних засад подальшого розвитку в нашій державі новітньої різногалузевої наноіндустрії.

Виробництво нанопорошків є нагальною вимогою сьогодення для України, виконання якої дає потужний старт розвиткові високих технологій у техніці, електроніці, медицині тощо.

_____

Робота

«Сучасні технології синтезу нанодисперсних порошків для матеріалів та виробів конструкційного, функціонального і біомедичного призначення»

Рагуля Андрій Володимирович, Васильків Олег Орестович, Уварова Ірина Володимирівна, Куліков Леонід Мінейович, Іващенко Олена Андріївна, Притула Ігор Михайлович, Малюкін Юрій Вікторович, Масалов Андрій Олександрович, Константінова Тетяна Євгеніївна, Даніленко Ігор Анатолійович

Колектив із **10** претендентів опублікував **18** книг та **497** статей, що цитуються **3587** разів у системі «SCOPUS». Їх колективний індекс Хіршу дорівнює **25**. Число авторських патентів – **18**. У період із 1994 по 2014 рр. за тематикою роботи авторами та низкою їхніх учнів захищено **23** кандидатські та **5** докторських дисертацій.

Авторами роботи **створено** *Українську старт-ап компанію «ТОВ «НАНОТЕХЦЕНТР»*, що вже розпочала успішне **виробництво** нанопорошків різного функціонального призначення.